

Паламарчук Л. Б.,
професор кафедри теорії та історії педагогіки
Київського університету імені Бориса Грінченка,
кандидат педагогічних наук, доцент

ФОРМУВАННЯ ЗАГАЛЬНОЛЮДСЬКИХ ЦІННОСТЕЙ У МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ ПІД ЧАС ВИВЧЕННЯ КУРСУ «ЕТНОПЕДАГОГІКА»

У статті розкриваються основні напрями формування загальнолюдських цінностей у майбутніх педагогів під час вивчення курсу «Етнопедагогіка». Цінності, наприклад, Істина, Добро, Краса, Справедливість, Честь, є тими бажаними основами життя, без яких людина страждає у нашому світі. Автор ділиться досвідом роботи із студентами на лекційно-семінарських заняттях.

Ключові слова: загальнолюдські цінності, етнопедагогіка, народна педагогіка, лекційно-семінарські заняття.

Постановка і обґрунтування актуальності проблеми. Однією з актуальних проблем, які розглядає етнопедагогіка, є формування загальнолюдських цінностей у молодого покоління на основі народного досвіду. Етнопедагогіка нині є підґрунтям для трансформації сформованих народом протягом тисячоліть високих цінностей людини. У змісті етнопедагогіки відтворювався дух кожної епохи, періоду історичного розвитку нашого етносу і його суспільства, що вносило свої корективи в систему ціннісних визначень особистості.

Поряд із сучасною національною науковою педагогікою нині відроджуються і знаходять своє широке застосування ідеї української народної педагогіки (етнопедагогіки). Як вважають філософи, цінності є тими бажаними основами життя, без яких людина так страждає в нашому світі. Прикладом можуть бути Істина, Добро, Краса, Справедливість, Честь. Вищими (вічними) цінностями у нашого народу завжди були здоров'я, мати, батько, сім'я, любов, свобода, совість, праця, істина, честь, добро, мир, край, Вітчизна, Україна, Бог, пізнання, творчість, спілкування тощо. В українській народній педагогіці вищими цінностями вважаються вагомі емоційно-образні узагальнення провідних соціокультурних орієнтацій, що визначають всі сфери життя людини (добродійність, добросусідство, толерантність, повага, співжиття, допомога, гостинність, господарювання, пошук до освіти, знань, вірування тощо).

Віковічні надбання нашого народу з досліджуваної проблеми не втрачають значення й сьогодні. Навпаки, це стає актуальною педагогічною проблемою у нашому соціумі, де так відчутний негативний вплив деяких суспільних явищ, що призводить до знецінення освіти, падіння авторитету вчителя, росту агресивності, жорстокості, нігілізму підлітків, схильності до нездорового способу життя. Молодий педагог після закінчення університету мусить бути готовим формувати загальнолюдські цінності у своїх вихованців, особистим прикладом презентувати віковічні орієнтації нашого народу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Сучасні дослідження в українській педагогіці переплітаються з дослідженнями в українській етнопедагогіці. Сучасна вища школа забезпечує умови розвитку особистості молодшої людини, майбутнього педагога, його емоційно-ціннісної структури. У вітчизняній науці та практиці останнім часом цій проблемі приділяється значна увага. Засновники української народної педагогіки (етнопедагогіки) О. Духнович, К. Ушинський, Б. Грінченко, С. Русова, І. Огієнко, Г. Ващенко, М. Стельмахович, Б. Ступарик, Є. Сявако, Р. Скульський, В. Струманський, П. Кононенко, А. Богуш, Н. Лисенко, В. Скуратівський, В. Кузь, Ю. Руденко, В. Сергійчук, Г. Лозко, О. Сухомлинська, П. Ігнатенко, П. Щербань значну увагу у своїй творчості приділяли розкриттю загальнолюдських цінностей у досвіді українського народу.

Психологічні аспекти проблеми розкриваються у працях Г. Костюка, І. Бега, С. Максименка, О. Киричука, Л. Левчук, Л. Бурлачука, В. Рибалка, М. Варія, В. Ортинського, В. Моляко, В. Москальця, М. Смульсона, В. Роменця, Ю. Гільбуха, В. Козакова, Н. Коломінського, В. Лозниці та ін.

Аналіз педагогічної практики свідчить про те, що ідеї української етнопедагогіки щодо формування загальнолюдських цінностей у молодого покоління знаходяться під постійною увагою вчителів, вихователів, батьків. Проте в педагогічній літературі ще дуже мало наукових публікацій з даної проблеми, відсутній аналіз досвіду роботи молодого педагога. За таких умов актуальність досліджуваної проблеми зростає. Це вимагає від науковців, управлінців, методистів застосування нових форм, методів, підходів в організації вивчення та обґрунтування досвіду роботи вчителів, вихователів, батьків з досліджуваної проблеми, яка залишатиметься актуальною вічно.

Мета та завдання статті. Мета та завдання статті полягають в аналізі проблеми, можливостей і перспектив її вирішення у процесі підготовки майбутніх педагогів. Багаторічний досвід викладацької роботи дає нам змогу спробувати проаналізувати можливості курсу «Етнопедагогіка» для формування загальнолюдських цінностей у майбутніх педагогів.

Виклад основного матеріалу. «Етнопедагогіка» — курс, що з'явився за часів незалежності у національній вищій школі і працює вже понад двадцять років, своїм змістом, метою, методами та засобами відтворює образ народу в його кращих рисах. Засобами народної педагогіки (етнопедагогіки) «формується особистість патріо-

та, сина народу з почуттям національної гордості, людської гідності, національної свідомості та самосвідомості», зауважує автор навчального посібника для студентів вищих навчальних закладів «Українська етнопедагогіка» В. Мосіяшенко [4, 6]. Серцевиною етнопедагогіки, вважає науковець, її душею є любов — любов до дітей, праці, культури, традицій, обрядів, звичаїв, рідної мови, свого краю, народу, землі, природи. Сам розвиток педагогіки, її прогрес В. Сухомлинський ставив у залежність від вивчення й освоєння скарбів народної педагогіки. Він писав: «Про народну педагогіку ніхто дотепер серйозно не думав і, очевидно, це принесло багато лиха педагогіці. Я впевнений, що народна педагогіка — це осередок духовного життя народу. У народній педагогіці розкриваються особливості національного характеру, особистість народу» [8].

На вступній лекції з етнопедагогіки під час розкриття питань актуальності курсу, його значення, перспективності та значущості ми намагаємося добирати такий навчальний матеріал, який розкрив би сутність нашого народу, його ідеали, мрії, віковічні цінності, підкреслюємо місце педагогіки добра у методах виховання наших пращурів. Майбутні педагоги мусять зрозуміти, що в житті кожного народу, кожної людини є головне, цінне. Цитуємо слова академіка В. Кременя про те, що цінність передусім має значення в своїй духовній спрямованості, яка зумовлена самим процесом соціокультурного життя [3, 3]. Вона несе в собі зміст належного, має загальний характер для конкретного життя людини, конкретної особистості і для певної своєрідної культури. У психології під цінністю розуміють будь-який об'єкт (зокрема, й ідеальний), що має життєво важливе значення для суб'єкта (індивіда, групи, соціального прошарку, етносу) [5, 869]. Український народ характеризував цінності як шлях життя, спосіб життя та буття людини у світі, спосіб ставлення до навколишнього світу. Свою зовнішню символічну форму цінності втілюють у діях, вчинках, ставленні, предметах, поведінці людей.

Історичні джерела свідчать про те, що нашим пращурам завжди були властиві загальнолюдські цінності: людинолюбство, глибока повага до інших народів, взаємодопомога, взаємовиручка, терпимість, доброзичливість та підтримка. Наша земля завжди приймала скривджених і вигнаних зі свого краю. Емігранти та біженці знаходили на теренах України свою батьківщину. У наш час в Україні живуть росіяни, євреї, поляки, білоруси, чехи, угорці, болгари, румуни, цигани, гагаузи та представники інших народів — майже 130 етносів. Нагадуємо студентам, що з XII ст. на основі етнічної ідентичності та єдиної території, мови, держави, господарської системи, культури, віри окреслюється домінанта української нації з властивою лише їй ментальністю, її світоглядом і сприйманням. Український етнос фізично, духовно і психічно є абсолютно реальним феноменом, за своєю природою суверенним і волелюбним. Ще у XVII ст. французький військовий картограф Г. Боплан у своїй книзі «Опис України...» писав про феноменальність українського народу, яку він вбачав у красі землеробської праці, у білих чепурних хатках українців, у вишиванках, у грамотності населення (навіть жінок), у героїчних звичаях козаків [1]. Він зазначав, що козаки кмітливі, проникливі, дотепні, надзвичайно щедрі, дуже люблять свободу, добре загартовані, невтомні у битвах, відважні, сміливі, відчайдушні, високі на зріст, виправні, енергійні, з міцним здоров'ям. Тому однозначно українці є рівноправною європейською і світовою нацією. Українці здавна вважали, що усі нації та народи рівні перед природою, Богом і мають повне право на окремий та рівний розвиток.

Підкреслюємо студентам, що традиції ратної доблесті, хоробрості, героїзм, відвага — специфічні національні якості нашого народу, і це вагомо впливає на формування особистості дитини, школяра, посилює впевненість і знижує меншовартість у дорослих. Типовими рисами українців завжди були повага до старших, жінки, матері, ліричність, співучість, мрійливість, романтизм, працьовитість, гордість, любов до рідного краю, землі.

Геополітичні чинники України склалися історично внаслідок межового положення країни як центру і перехрестя між Сходом і Заходом. Це викликало тривожність у людей і очікування загрози, необхідність охорони своїх меж і кордонів. Звідси — увиразнення ідеалу воїна-охоронця. Так, згодом вималювався у нашого народу гордовитий ідеал — козак-лицар. На семінарських заняттях з майбутніми вчителями історії, філологами, соціальними педагогами ми детальніше ознайомлюємося з національним характером та національною свідомістю українців. Майбутнім педагогам необхідно знати і враховувати в роботі те, що основними чинниками, які формують національний характер, є геопсихічні (формуються під впливом природних умов), расові, соціально-історичні, соціопсихічні, соціокультурні, культуроміфологічні, традиційні, релігійні, звичаєві тощо. Тому національний характер українського народу генетично притаманний майже всій національній спільноті.

Потяг до знань, до освіти у нашого народу був завжди і входив до складу основних народних цінностей. В українській етнопедагогіці змістом виховання і навчання був реальний процес побутового і трудового життя людей, а основними засобами — спостереження, показ і багаторазові повторення різних дій. Досвідчені мисливці вчили дітей звіроловству, хлібороби — рілництву, пасічники — бджільництву, здібні майстри — різним способам виготовлення знарядь праці, кожна українська жінка і дівчина вміла вишивати, прясти, робити витинанки, пекти хліб, варити борщ, вареники тощо. Все це надавало вихованню загальнонародного характеру, однакового для всіх дітей. Народна педагогіка є невичерпною скарбницею виховних засобів, головними серед них є: рідна мова, фольклор, пісня, міфологія, символіка, народне мистецтво, національні традиції, звичаї, обряди, народні ігри, іграшки тощо.

Фізичний стан молодого покоління, його здоров'я, дух, сила, розум завжди хвилювали громадськість, батьків, вчителів. Все це входило до українського ідеалу людини, було важливим елементом національної культури. Під час вивчення тем «Виховний ідеал українського народу», «Фізичне виховання в українській етнопедагогіці» розкриваємо значення цінності здоров'я людини. Піклуванню про здоров'я дітей та їх фізичний

розвиток народна педагогіка надавала особливого значення. Народні прислів'я «Нема щастя без здоров'я», «Здоров'я — всьому голова», «В здоровому тілі — здоровий дух», «Здорова людина — здорова нація», «Щоб працювати, треба силу мати», «Доки здоров'я служить, то людина не тужить», «Коли б голова здорова, то будуть воли і корови», «Сила без голови шаліє, а розум без сили мліє», «Здоров'я, розум і сопілка — мудра спілка» підкреслюють значення здоров'я для людини.

У народі вважали, що здорові та добре виховані діти — це щастя і гордість батьків. У дітях батьки вбачали успадкування їх справ, продовження роду, величі народу, нації. У дітях українці увіковічували зв'язки між поколіннями, збереження історичної пам'яті, духовної та матеріальної культури, примноження здобутків попередніх поколінь. «У дітях — безсмертя людства», — вважають українці. Без дітей немає справжньої сім'ї, немає батьківства, материнства, немає виховання, не може бути й самої народної педагогіки. Такої думки були основоположники етнопедагогіки О. Духнович, К. Ушинський, С. Русова, Г. Ващенко, В. Сухомлинський, М. Стельмахович. Ці питання ми розкриваємо під час опрацювання теми «Українська етнопедагогіка про роль, завдання, функції сім'ї, її статус та істотні ознаки». В українській етнопедагогіці підкреслюється, що діти — майбутнє народу, нації. «Якщо твої наміри розраховані на рік — сій жито; якщо твої наміри розраховані на десятиріччя — саджай дерева; якщо твої наміри розраховані на віки — виховуй дітей і дбай про їх здоров'я», — вчить народна мудрість. Українські народні обереги зобов'язують мати, любити, берегти та правильно виховувати дітей. Народ порівнює дітей з ясними зірочками та квітами: «Малі діти, що ясні зірочки: і світять, і раду ють у темну ніченьку», «Діти — як рожеві квіти». Бажаючи комусь добра, українці завжди згадували дітей: «Година вам щаслива. Щоб ви бачили сонце, світ і дітей перед собою». Ідея дітності втілена народом у різних жанрах усної народної творчості — прислів'ях, приказках, побажаннях, весільних піснях, новорічних щедрівках, висловах, колядках, казках, веснянках, народних повір'ях: «Май у кошарі барана й ягницю, а в запічку — дітей копицю», «Бодай на вас добра година та грошей торбина, а до того дівчоті сотні півтори», «Як жнива, так і дитина нова», «Ой, є вдова близько двора, дев'ять синів народила, а десятю дочку Настусеньку», «Скажи, вдово, скажи небого, скільки собі діток маєш? Ой, де куток — там синок, а на печі — дев'ять дочок, а ще й бо не всі — половина в овсі, чотирнадцять ячмінь в'яжуть».

Наш народ схвально ставився до багатодітності: «Сім синів годую, всім щастя готую», «У кого дочок сім, то й щастя всім». Кількість майбутніх дітей народ намагався вгадати по кільцях на пучках пальців правої і лівої руки. Ставлення до дітей було завжди мірилом гідності людини, її морального обличчя. Бездітна сім'я вважалася нещасливою, і батьки мріяли про дітей до глибокої старості. Народ робив логічний висновок: якщо немає власних дітей, треба брати на виховання чужих, які втратили батьків. Народна педагогіка підтримує любов, гуманне ставлення до дітей, що народилися поза шлюбом і не знали ласки батька. «Не байстрюкові гріх, а батькові», — казали люди. Категорично виступали проти засудження таких дітей, їх приниження, кепкування з них.

Поза увагою не залишалася і доля дітей-сиріт. Мудра народна заповідь говорить: кожна дитина повинна зростати і виховуватися в сім'ї. Народна педагогіка свято підтримує ідею «сімейного дитячого будинку». У народі велику увагу приділяли вибору опікунів. Це повинні бути авторитетні, доброзичливі люди, які можуть виховувати чужу дитину як свою. Про доброго вітчима і добру мачуху народ говорить з глибокою пошаною: «Не ті батьки, що породили, а ті, що виховали». Майбутні педагоги повинні глибоко проникнути та розуміти ставлення українського народу до цих цінностей і бути їх провідниками.

Педагогічна система кожного народу, кожної нації має свій тип досконалої людини. У народів Кавказу — витязь, джигіт, в англійців — джентльмен, у росіян — добрий молодець, у японців — самурай. Образ козака був ідеалом нашого народу. Цінував його український народ за звитяжні подвиги, вірність обов'язку, відвагу, загартованість, витривалість, волелюбство, лицарську гідність, порядність, непокірність, невибагливість, військовий вишкіл, шану до Бога, вірність присязі, чесність, справедливість. Козаки — надійні товариші, щирі друзі, вірні в коханні, сумлінні в збереженні честі родини і сім'ї. Козацька епоха породила незвичайний феномен — козацьку педагогіку. Вона увібрала в себе дух козацької доби — традиції самоврядування, ідеї захисту прав людини, нації, суверенності держави, ідеї народовладдя, гуманізму, козацького світогляду, ідеології та демократизму.

Як зазначає вчений-педагог Ю. Руденко, «пізнання вчителями, вихователями, батьками ідейно-морального потенціалу козацької духовності, розкриття самобутніх шляхів її розвитку мають багато в чому вирішальне значення в досягненні мети — формування в наш час вільної і здорової особистості з державотворчими якостями» [6, 179]. В іншій праці він зауважує: «У багатьох країнах світу шанували козаків, захоплювалися їхніми глибоким патріотизмом, любов'ю до своєї землі, звитягою та героїзмом у боротьбі з чужоземними загарбниками. Тому іноземці часто називали Україну „Козацька земля“, „Країна козаків“, „Козацька республіка“, а українців — „козацька нація“, „козацький народ“, „козаки“ [7, 13].

На лекційно-семінарських заняттях з козацької педагогіки часто в дискусіях ми обговорюємо зі студентами Кодекс лицарської честі, Кодекс лицарської звитяги та основні компоненти козацької духовності. Як доповнення до навчального матеріалу було обговорення і обмін враженнями від проведеної екскурсії до козацького селища в м. Києві «Мамаєва Слобода».

Під час опрацювання тем «Педагогіка народного календаря», «Педагогіка народознавства» ми прагнули висвітлювати позитивні цінності українців: працьовитість, охайність, гостинність, статева моральність, това-

риськість, коректність, прив'язаність до землі, вшанування традицій, статичність у родинних взаєминах, духовність, глибока шана до предків, мужність, повага до жінки-матері, лицарське ставлення до дівчини, ліризм, пісенність, гумористичність, здоровий оптимізм, вічне прагнення до волі й незалежності, універсальність. В рисах характеру українця переважають потяг до краси в природі, в побуті, в одязі. Поняття краю як Родини, як Хати, як Дому, як Батьківщини у свідомості українця окреслює все рідне, людське.

На семінарських заняттях майбутні педагоги часто називають негативні риси наших людей: непорозуміння, сварки, схильність до анархізму, розбіжність слова й діла, невизначеність за принципом «Ще ніколи так не було, щоб як-небудь не було — якось буде», відособленість — «Моя хата скраю — я нічого не знаю», мрійливість, балакучість, індивідуалізм, імпульсивність, нігілізм, зневага до мови, схильність до пияцтва, вульгарність тощо. Тому націлюємо майбутніх педагогів постійно шукати різноманітних шляхів, підходів, методів, рекомендацій щодо усунення негативних рис у школярів та дорослих. Як позитив наводимо приклад використання українцями у спілкуванні міміки, жестів, пауз, інтонації, образності, що характеризує темперамент народу. Студентам підкреслюємо, що у праці «Виховний ідеал» Г. Ващенко пропонує визначити кращі національні риси українців, щоб розвивати їх у наступних поколіннях. Такими рисами є високий інтелект, сильна емоційність, охайність, чемність, гостинність, високі моральні якості, лицарська мужність, високий рівень статевої моралі української молоді. Але причинами нашої недолі є хибі волі: ледачість, нерішучість, інертність, млявість. Проте аристократичність духу всього українського народу, на думку Г. Ващенко, зуміє перемогти ці вади національної вдачі [2, 186].

Висновки. Як показують наші педагогічні дослідження, повноцінну, цілісну, здорову, національно свідому особистість з почуттям власної гідності, зі сформованими загальнолюдськими цінностями можна підготувати в рамках університетської освіти.

Сучасна українська етнопедагогіка визначає певні аспекти формування загальнолюдських цінностей у майбутніх педагогів, їх готовності до роботи з дітьми та дорослим населенням.

Матеріали наших досліджень проходили апробацію на лекційно-семінарських заняттях з майбутніми педагогами, що навчаються у Київському університеті імені Бориса Грінченка. У своїй педагогічній діяльності ми спонукаємо студентів до науково-дослідницької роботи, до глибоко вивчення педагогічного досвіду українського народу, його споконвічних цінностей.

ДЖЕРЕЛА

1. Боплан Г. Л. Опис України, кількох провінцій Королівства Польського, що тягнуться від кордонів Московії до границь Трансильванії, разом з їхніми звичаями, способом життя і ведення воєн / Г. Л. Боплан. — К., 1990. — 54 с.
2. Ващенко Г. Виховний ідеал / Г. Ващенко. — Полтава : Ред. газ. «Полтавський вісник», 1994. — 191 с.
3. Кремень В. Смысл і цінності в системі гуманітарного життя / В. Г. Кремень // Рідна школа. — 2009. — № 8—9. — С. 3—5.
4. Мосіяшенко В. А. Українська етнопедагогіка : навч. посіб. / В. А. Мосіяшенко. — Суми : ВТД «Університетська книга», 2008. — 174 с.
5. Психолого-педагогический словарь / сост. Е. С. Ранацевич. — Минск : «Соврем. слово», 2006. — 897 с.
6. Руденко Ю. Основи сучасного українського виховання / Ю. Руденко. — К. : Вид. імені Олени Теліги, 2003. — С. 179—224.
7. Руденко Ю. Українська козацька педагогіка: витоки, духовні цінності, сучасність / Ю. Руденко, О. Губко. — К. : МАУП, 2007. — 384 с.
8. Сухомлинський В. О. Батьківська педагогіка / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори : у 5 т. — К. : Рад. шк., 1977. — 375 с.

В статье рассматриваются основные направления формирования общечеловеческих ценностей будущих педагогов в процессе изучения курса «Этнопедагогика». Ценности, например, Истина, Добро, Красота, Справедливость, Честь, являются теми желаемыми основами жизни, без которых человек страдает в нашем мире. Автор делится опытом работы со студентами на лекционно-семинарских занятиях.

Ключевые слова: общечеловеческие ценности, этнопедагогика, народная педагогика, лекционно-семинарские занятия.

In the preparatory article are baring the main trends of the forming well-humane values in the future pedagogies during the studying the course "Ethnopedagogics". Values are those desirable bases of the life, from them the person is so suffering in our world. The example may be: Truth, Goodwill, Beauty, Fairness, Honor. The author compares experience in the work with the students during the lecture-seminaries studies.

Key words: well-humane values, ethnopedagogics, national pedagogic, the lecture-seminaries studies.